

# Dysfunkcje rodziny a piecza zastępcza

Katarzyna Bieniek

Uniwersytet Jagielloński

*W artykule poruszono zagadnienia dobra dziecka, dysfunkcji rodziny i pieczy zastępczej w polskim systemie prawnym. Opisano znaczenie rodziny, jej funkcji i roli w życiu każdego dziecka. Przybliżono problem dysfunkcji rodziny oraz niewłaściwych postaw i zachowań rodzicielskich. Przedstawiono także instytucję pieczy zastępczej jako formę pomocy rodzinie stosowaną w przypadku braku należytej pieczy rodzicielskiej oraz naruszenia zasady dobra dziecka.*

## SŁOWA KLUCZOWE:

DOBRO DZIECKA, RODZINA, DYSFUNKCJE RODZINY, PIECZA ZASTĘPCZA

**W** rozważaniach na tematy naukowe coraz częściej pojawiają się sformułowania dotyczące dziecka i rodziny. Należą do nich przede wszystkim szeroko pojęty *interes dziecka*, *dobro dziecka*, *wsparcie rodziny* oraz *dysfunkcji rodziny*.

Dysfunkcje rodziny mogą wystąpić w każdej jej fazie rozwojowej na skutek działania czynników o różnej sile wpływu. Niezależnie od przyczyn dysfunkcji, rodziny, w których one wystąpiły, wymagają wielorakiej pomocy, profesjonalnej pracy socjalnej oraz wsparcia materialnego i psychicznego. Pomoc ta powinna opierać się na zintegrowanym działaniu sądu rodzinnego, który zajmuje się kompleksowo sprawami dotyczącymi rodziny i dziecka, oraz pracowników socjalnych, szkoły, świetlic środowiskowych i organizacji pozarządowych w danym środowisku. Mimo zwiększonego zainteresowania sytuacją dziecka i rodziny nadal wzrasta liczba dzieci oczekujących na pomoc oraz wsparcie państwa w celu zapobiegania sytuacjom, w których dziecko ponosi konsekwencje dysfunkcji swojej rodziny. Nie każda rodzina kształtuje i przekazuje dziecku prawidłowe wartości, uczy zasad moralnych oraz zapewnia

bezpieczeństwo i prawidłowe wychowanie. Dlatego państwo za pomocą różnych instytucji – w tym rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej – przejmuje funkcje rodziny, aby zapewnić dziecku bezpieczeństwo oraz warunki do stabilnego rozwoju.

Celem artykułu jest przedstawienie pojęć *rodziny*, *dysfunkcji rodziny* i *dobra dziecka*, ukazanie potrzeby wspierania rodziny niewydolnej wychowawczo oraz zaprezentowanie rozwiązań wynikających z ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej mających na celu pomoc dziecku oraz rodzinie.

### POJĘCIE DZIECKA I RODZINY

Zgodnie z art. 2 ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka „dzieckiem jest każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności”, a jego najważniejszymi opiekunami są rodzice. W art. 1 Konwencji o prawach dziecka wskazano, że *dziecko* oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do niego uzyska wcześniej pełnoletność. Pojęcie rodziny nie zostało zdefiniowane w ustawodawstwie zwykłym, ale należy wskazać, że dla dziecka rodzina jest pierwszym, naturalnym środowiskiem i pierwszą grupą społeczną. Jest także podstawową komórką społeczną o nieporównywalnej z innymi formami życia ludzi doniosłości społecznej. Rodzina to wspólnota, która w kolejnych etapach rozwoju dziecka ma na celu spełnienie różnorodnych funkcji, w tym rozwojowej, socjalizacyjnej i opiekuńczo-zabezpieczającej. Definiując pojęcie rodziny, można ją określić jako zbiorowość ludzi, grupę społeczną powiązaną ze sobą więzami małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa czy adopcji. Według Zborowskiego rodzina „to grupa naturalna oparta na związkach krwi małżeństwa lub adopcji. Jest to grupa o charakterze wspólnoty, której podstawową funkcją jest utrzymanie ciągłości biologicznej społeczności.” Podstawową normą konstytucyjną odnoszącą się do rodziny jest art. 18 Konstytucji RP. Zgodnie z jego treścią rodzina znajduje się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawodawca – ustanawiając w nim ochronę i opiekę rodziny – realizuje w ten sposób wyznaczniki natury politycznej zawarte w treści Preambuły Konstytucji RP. Rodzina jako związek rodziców i dzieci bez wątpienia stanowi wspólnotę mającą pierwszorzędne znaczenie dla bytu i funkcjonowania społeczeństwa jako naturalny i niezastąpiony element struktury społecznej. Odgrywa ona pierwszorzędną rolę w kontekście przyszłych pokoleń. Gdy jednak rodziców zabraknie, nie wywiązują się oni ze swoich obowiązków rodzicielskich lub nie dają sobie samodzielnie rady z opieką nad dzieckiem, to właśnie państwo w myśl zasady pomocniczości musi im pomóc i przejąć ich obowiązki, gdyż dzieci są największym bogactwem każdego społeczeństwa. W kwestii pomocy rodzinie przestrzeganie

zasady pomocniczości ma walor nie tylko finansowo-organizacyjny, ale przede wszystkim społeczno-wychowawczy, ponieważ wpływa na podtrzymanie więzi rodzinnej z dzieckiem oraz mobilizuje rodziców do odpowiedzialności za los dziecka i rodziny. Zasada pomocniczości w działaniach administracji publicznej na rzecz wsparcia rodziny wyraża się w nakazie udzielenia rodzinie pomocy niezbędnej do osiągnięcia przez nią stanu integracji i zdolności do zadowalającego samodzielnego pełnienia funkcji społecznych, w szczególności w zakresie wychowania, socjalizacji oraz zapewnienia członkom rodziny należytych warunków bytowych.

## RODZINA DYSFUNKCJONALNA

W kontekście pieczy zastępczej istotne znaczenie ma zjawisko rodziny dysfunkcyjnej. W takiej rodzinie obserwujemy zaburzenia stosunków emocjonalnych i interpersonalnych między rodzicami a dziećmi. Rodzina dysfunkcyjna nie radzi sobie z kryzysami rozwojowymi, brakuje w niej poczucia bezpieczeństwa oraz jasnego określenia norm i wartości. Rodzina dysfunkcyjna nieprawidłowo wypełnia swoje funkcje albo świadomie lub nieświadomie nie spełnia funkcji wyznaczonych jej przez społeczeństwo. Dysfunkcjonalność rodziny przejawia się poprzez zakłócenie prawidłowego życia domowego. W rodzinie dysfunkcyjnej mamy do czynienia z brakiem zaspokajania potrzeb psychicznych dziecka, brakiem celów wychowawczych lub życiowych, a stosowane w niej metody opiekuńczo-wychowawcze są okazjonalne, niepedagogiczne oraz przejawiające się w niedostosowaniu dziecka do potrzeb, wartości i celów społecznych. Wielość definicji próbujących określić rodzinę dysfunkcyjną pokazuje, że termin ten jest pojęciem nieostrym, gdyż mieszczą się w nim rodziny, w których występuje jedna dysfunkcja oraz rodziny charakteryzujące się jednocześnie wieloma dysfunkcjami. Według Sakowicza (2006) rodziny dysfunkcyjne to rodziny niepewne i zagubione wobec własnych zadań, wątpliwe niekiedy w znaczeniu prawdy życia małżeńskiego oraz rodzinnego. Są to również rodziny, w których jednostki napotykają przeszkody w korzystaniu ze swoich podstawowych praw na skutek nieprawidłowości panujących w rodzinie. Eliminowanie trudności wychowawczych u dzieci z rodzin dysfunkcyjnych nie jest łatwe, bowiem przebywają one w niewydolnym wychowawczo-opiekuńczym środowisku o zaburzonych oddziaływaniach socjalizacyjnych i emocjonalnych, w środowisku, gdzie spotykamy się ze zjawiskiem rozbitej wspólnoty członków rodziny i gdzie podstawowa więź emocjonalna między rodzicami a dzieckiem zostaje osłabiona.

## PRZYCZYNY DYSFUNKCJI RODZINY

Określenie przyczyn dysfunkcji rodziny jest zadaniem dość trudnym, ponieważ dochodzi do niej w wyniku procesu, który rozpoczyna się zaburzeniem jednej funkcji rodzicielskiej, co wywołuje inne, niekorzystne sytuacje życia rodzinnego. Według Jarosz (1979) określenie dezintegracji rodziny dotyczy stanu, w którym przynajmniej jeden członek rodziny nie spełnia przypisanych mu ról społecznych. Przyczyn dysfunkcyjności rodziny należy doszukiwać się w dwóch grupach uwarunkowań – zewnętrznych i wewnątrzrodziny. Tworzą one złożony splot przyczyn i zaburzeń w wypełnianiu zadań rodzicielskich oraz powodujących dysfunkcyjność rodziny o różnym stopniu i zakresie. Do pierwszej kategorii dysfunkcyjności rodziny należy zaliczyć przyczyny związane ze zjawiskiem makrostruktury społecznej, takie jak ubóstwo, bezrobocie, marginalizacja, wykluczenie, kryzys gospodarczy, niski poziom ekonomiczny społeczeństwa, a także niski poziom jego kultury pedagogicznej. Ponadto należą do nich konflikty społeczne, degradacja wartości społecznych, migracja ludności w społeczeństwie, wzrost tolerancji i dewaluacji norm społecznych oraz niedoskonałość systemu publicznej pomocy społecznej. W wielu pracach socjologicznych i pedagogicznych wskazuje się również, że źródłem dysfunkcji rodziny jest kultura masowa, która zachęca do przyjemniejszych form spędzania czasu niż wywiązywanie się z moralnych zobowiązań wobec rodziny. Do przyczyn dysfunkcyjności tkwiących w środowisku rodzinnym należy natomiast zaliczyć niewydolności opiekuńczo-wychowawcze rodziny, konflikty, uzależnienie rodzica bądź rodziców od alkoholu lub narkotyków, niską kulturę pedagogiczną rodziców, ubóstwo materialne, przestępczość rodziców, rozbitcie struktury rodzinnej, rozluźnienie – lub brak – więzi emocjonalnej w rodzinie, traumatyczną atmosferę życia domowego, a także negatywne postawy rodzicielskie i cechy osobowe rodziców. Do przejawów patologii i dewiacji społecznej powodujących dysfunkcyjność rodziny zaliczamy również zachowania autodestrukcyjne, dewiacyjne zachowania seksualne, zaburzenia psychiczne, choroby somatyczne, kalectwo, rozbitcie rodziny, nieformalny układ związku (konkubinat), zaburzone pożycie rodziców, a także ich patologiczne zachowania w stosunku do dziecka, niejednokrotnie przejawiające się stosowaniem wobec niego przemocy. Kolejną przyczyną dysfunkcyjności w rodzinie są konflikty utożsamiane z walką, wzajemnym wyrządzaniem sobie przykrości lub utrudnianiem życia.

Wskazane zjawiska niejednokrotnie stają się przyczyną całkowitej lub częściowej dysfunkcji rodzin, prowadzącej do ich niewydolności, a często do patologii, w której szczególnego znaczenia nabierają oddziaływania socjalne koncentrujące się na rodzinnej opiece zastępczej i pracy instytucji pomagających w sytuacjach kryzysowych.

## DOBRO DZIECKA

Dobro dziecka odgrywa pierwszoplanową rolę przy wykładni przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (krio). Chociaż nie ma definicji prawnej tego pojęcia, to za Ignaczkowskim należy wskazać, że dobro dziecka jest zespołem wartości zarówno duchowych, jak i materialnych koniecznych do prawidłowego rozwoju fizycznego i moralnego dziecka, a nadto, że koresponduje z pojęciem nadrzędnego interesu dziecka rekonstruowanego na podstawie przepisów Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. W myśl przepisu art. 3 Konwencji o prawach dziecka, nadrzędną sprawą we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze, jest najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka. Samo pojęcie *dobra dziecka* nie zostało zdefiniowane przez ustawodawcę, jednak piśmiennictwie można znaleźć próby jego określenia. Na przykład według Kołodziejskiego (1965) dobro dziecka należy traktować jako „zespół wartości, zarówno duchowych, jak i materialnych, jakie konieczne są do prawidłowego: rozwoju fizycznego dziecka, rozwoju duchowego dziecka i to w jego aspekcie zarówno intelektualnym, jak i moralnym, należytego przygotowania go do pracy dla dobra społeczeństwa”. W innym źródle stwierdzono też, że pojęcie to należy do tzw. swoistych pojęć prawnych nienadających się do definiowania, ponieważ nie mają one żadnego semantycznego odniesienia i nie oznaczają ani faktów, ani relacji, ani procesów. Podkreślano przy tym, że jest to model idealizacyjny, zakładający, że dziecko wychowuje się w rodzinie, w atmosferze miłości i w warunkach pozwalających zaspokoić jego rozsądnie rozumiane potrzeby oraz najpełniej rozwijać jego talenty i zdolności. Według Stojanowskiej (1979) dobro dziecka w rozumieniu prawa rodzinnego oznacza natomiast kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnym do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, a wartości te są zdeterminowane przez wiele czynników, na które ma wpływ aktualna sytuacja dziecka. Przy wykładni pojęcia dobra dziecka znaczącą rolę odgrywa także doktryna i judykatura. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 11 lutego 1997 r. wskazał, że

pojęcie dobra dziecka z jednej strony obejmuje całą sferę najważniejszych jego spraw osobistych, przykładowo takich jak rozwój fizyczny i duchowy, odpowiednie kształcenie i wychowanie oraz przygotowanie do dorosłego życia, z drugiej zaś – ma ono wyraźny wymiar materialny polegający na konieczności zapewnienia dziecku środków do życia i realizacji celów o charakterze osobistym, a w wypadku gdy ma ono swój majątek, także na dbałości o jego interes majątkowy.

Ochrona dobra dziecka stanowi podstawową zasadę prawa rodzinnego wynikającą z art. 72 Konstytucji RP, który stanowi, że „Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją”. Wskazana zasada została także usankcjonowana w omawianym już art. 18 Konstytucji RP wyrażającym zasadę ochrony rodziny. Ustawodawca w Konstytucji RP nadaje ochronie rodziny oraz ochronie dobra dziecka wysoką rangę, formułując ogólną zasadę konstytucyjną w art. 18 i przewidując w treści art. 72 określone zabezpieczenie dla jej realizacji. Według art. 20 Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Narodów Zjednoczonych, jeżeli dziecko jest pozbawione czasowo lub na stałe swego środowiska rodzinnego lub gdy ze względu na swoje dobro nie może pozostać w tym środowisku, ma prawo do specjalnej ochrony i pomocy ze strony państwa, które powinno zapewnić mu opiekę zastępczą w szczególności przez umieszczenie go w rodzinie zastępczej lub odpowiedniej instytucji powołanej do opieki nad dziećmi. Ponadto w tej regulacji prawnej prawodawca podkreślił, że przy wyborze odpowiednich rozwiązań należy w sposób właściwy uwzględnić wskazania w zachowaniu ciągłości wychowania dziecka oraz jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej. Kluczową rolę w kształtowaniu i zabezpieczeniu realizacji zasady dobra dziecka pełni sąd opiekuńczy poprzez osobę sędziego rodzinnego. Sędzia ten orzeka w sprawach szeroko rozumianego prawa dotyczącego rodziny. Sędzia rodzinny nie tylko kieruje postępowaniem sądowym i odpowiada za prawidłowe rozstrzygnięcie sprawy, ale nadzoruje wykonanie wyroku i dba o szybkie wykonanie orzeczenia, ponieważ prawo nakłada na niego obowiązek współdziałania z organami, instytucjami i organizacjami społecznymi zajmującymi się na danym terenie problemami młodzieży, sprawami oświaty i wychowania oraz zdrowia.

### ORZEKANIE O UMIESZCZENIU DZIECKA W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Mając na uwadze dobro dziecka oraz dobro społeczne, sąd opiekuńczy ma możliwość ingerencji w sprawowanie władzy rodzicielskiej. W myśl art. 109 § 1 krio, „jeżeli dobro dziecka jest zagrożone, sąd opiekuńczy wyda odpowiednie zarządzenia”. Zgodnie z art. 109 § 2 pkt 5 cytowanego przepisu sąd może w szczególności zarządzić umieszczenie małoletniego w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka lub w instytucjonalnej pieczy zastępczej albo powierzyć tymczasowo pełnienie funkcji rodziny zastępczej małżonkom lub osobie, niespełniającym/niespełniającej warunków dotyczących rodziny zastępczych w zakresie niezbędnych szkoleń, określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej,

albo zarządzić umieszczenie małoletniego w zakładzie opiekuńczo-leczniczym, pielęgnacyjno-opiekuńczym lub rehabilitacji leczniczej. Należy zwrócić uwagę, że umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej to najsurowsze spośród zarządzeń wymienionych w art. 109 krio, gdyż zgodnie z obowiązującą doktryną przyjęta została zasada – wyrażona już wiele lat temu w orzecznictwie Sądu Najwyższego – która wskazuje, iż decydując się na rozstrzygnięcie o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej, sąd opiekuńczy powinien mieć na uwadze, że regułą bardziej celową jest umieszczanie dziecka raczej w rodzinie zastępczej niż w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Specjaliści stwierdzają bowiem, że pobyt w takim zakładzie wywiera szkodliwy wpływ na psychikę dziecka, natomiast rodzina zastępcza – jeżeli jest należycie dobrana – stwarza dziecku naturalne warunki rozwoju. Należy dodać, że zastępcze środowisko rodzinne zapewnia dziecku warunki zbliżone do tych, jakie istnieją w normalnie funkcjonującej rodzinie naturalnej. Pobyt dziecka w instytucjonalnej pieczy zastępczej w wyższym stopniu zagraża natomiast jego prawidłowemu rozwojowi, zwłaszcza w zakresie psychiki i osobowości. Warto również pamiętać, że sąd opiekuńczy – orzekając o umieszczeniu dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej – jest obowiązany oznaczyć konkretną rodzinę zastępczą lub rodzinny dom dziecka. Sąd nie może przenieść swoich uprawnień w tej mierze na rzecz jednostki organizacyjnej pomocy społecznej, ponieważ – zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego – umieszczenie dziecka w jednej z form pieczy zastępczej jest najdalej idącą ingerencją zarówno w stosunki między rodzicami a dziećmi, jak i w prawa dziecka. Dlatego – mając na względzie art. 48 ust. 2 i art. 72 Konstytucji RP – koniecznością jest wydanie całościowego, a nie tylko blankietowego, orzeczenia w danej sprawie. Podstawę skierowania dziecka do placówki opiekuńczo-wychowawczej stanowi orzeczenie sądu, którego – zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego – „obowiązkiem jest całościowe, kazuistyczne zbadanie potrzeb dziecka i dopasowanie do nich nie tylko formy pieczy zastępczej, ale także osób, które będą tę pieczę wykonywać”. W przypadku wydania orzeczenia przez sąd opiekuńczy dziecko trafia do placówki zgodnie z decyzją sądu. W toku tego trudnego procesu odłączenia dziecka od biologicznych rodziców sąd opiekuńczy zleca kuratorowi sądowemu przymusowe odebranie dziecka. W praktyce sądowej fundamentalne znaczenie ma właściwa współpraca sądu, kuratora sądowego i asystenta rodziny na etapie postępowania zarówno opiekuńczego-rozpoznawczego, jak i wykonawczego, co pozwala zapobiec podjęciu zbyt pochopnej decyzji o umieszczeniu małoletniego w pieczy zastępczej. Sama ingerencja sądu rodzinnego w środowisko rodziny może natomiast przybrać różnorodną postać – np. interwencyjną, która jest wynikiem wystąpienia w rodzinie nagłej sytuacji kryzysowej, kiedy szybko, bez zbędnej zwłoki należy zabezpieczyć

dobro dziecka, jego zdrowie lub życie. Należy wskazać, że aktualne uregulowania prawne i sposób współpracy sądu z podmiotami działającymi na rzecz dziecka i rodziny stanowią dostateczną gwarancję uzyskania przez sędziego miarodajnych informacji o rodzinie przed wydaniem orzeczenia. Trudno oceniać decyzję o umieszczeniu małoletnich w pieczy zastępczej zgodnie z kryterium „prawidłowości” takich orzeczeń. Sąd rodzinny ma przede wszystkim chronić dobro dzieci. Informacje, jakie sąd uzyskuje w sytuacji zagrożenia tego dobra, są zawsze uwarunkowane indywidualną sytuacją rodziny oraz konkretnymi zachowaniami dorosłych, szczególnie rodziców lub opiekunów prawnych małoletnich. Warto więc podkreślić, że dobra współpraca sądu z podmiotami zaangażowanymi w ochronę dziecka i rodziny, a tym samym pełna informacja na temat funkcjonowania rodziny, ma w tego typu sprawach pierwszorzędne znaczenie – obok treści przepisów prawa oraz wiedzy i doświadczenia życiowego orzekającego sędziego.

Wyniki badań empirycznych wskazują, że podstawową przyczyną umieszczania dzieci w różnych formach opieki zastępczej jest brak realnej pomocy rodzinie zmarginalizowanej – dysfunkcyjnej. Dlatego istotne jest zapewnienie rodzinie pomocy, która wyeliminuje zagrożenie zabrania dziecka z rodziny lub umożliwi szybki powrót do rodziny tych dzieci, które z uwagi na ich dobro okresowo musiały zostać umieszczone poza nią.

## PIECZA ZASTĘPCZA

Ustawodawstwo polskie w coraz większym zakresie koncentruje się na ochronie i egzekwowaniu realizacji praw dziecka. Dlatego – dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, środowiska rodzinnego, atmosfery szczęścia oraz zrozumienia, w trosce o ich harmonijny rozwój i przyszłą samodzielność życiową, dla zapewnienia ochrony przysługujących im praw i wolności, dla dobra rodziny, jej członków, w przekonaniu, że skuteczna pomoc dla rodziny przeżywającej trudności w opiekowaniu się i wychowaniu dzieci – prawodawca uchwalił Ustawę z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (uwrpz). Zapisy ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej dotyczą tworzenia systemu pomocy rodzinie, w tym także dysfunkcjonalnej. Ustawa ta określa system pieczy zastępczej jako zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie tymczasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożliwości sprawowania opieki i wychowania przez rodziców. Ponadto normuje ona zasady i formy sprawowania pieczy zastępczej, jej finansowania i pomocy w usamodzielnieniu jej pełnoletnich wychowanków oraz zadania administracji publicznej



w tym zakresie. Obecna ustawa zmieniła dotychczasowo wypracowany system wspierania dziecka i rodziny, oddzielając wspieranie rodziny i pieczę zastępczą od systemu pomocy społecznej, z jednoczesnym wykorzystaniem zasobów pomocy społecznej. Piecza zastępcza stanowi instrument prawny znajdujący zastosowanie w przypadkach, gdy wszystkie inne formy pomocy rodzicom dziecka okazały się zawodne oraz gdy dobro dziecka wymaga zapewnienia mu takiej pieczy niezwłocznie (art. 112<sup>3</sup> krio). Piecza zastępcza ukierunkowana jest na rozwój prorodzinnych form opieki nad dzieckiem, a jej głównym celem i wartością nadrzędną powinna być praca profilaktyczna z rodziną oraz realizacja programów naprawczych mających na celu przeciwdziałanie zjawiskom dysfunkcyjności rodziny.

Umieszczenie dziecka poza rodziną naturalną powinno stanowić środek ostateczny i stosowany, gdy dobro dziecka jest zagrożone. Dziecko umieszcza się w pieczy zastępczej do czasu zaistnienia warunków umożliwiających jego powrót do środowiska naturalnego albo do czasu umieszczenia go w rodzinie adopcyjnej. Dla dobra dziecka możliwe jest jednak pozostawienie go w długoterminowym rodzinnym środowisku zastępczym do usamodzielnienia. Umieszczenie w pieczy zastępczej powinno uwzględniać prawo dziecka do opieki i wychowania w rodzinnych formach pieczy zastępczej – jeżeli jest to zgodne z jego dobrem. Piecza zastępcza zmierza do przygotowania dziecka do godnego, samodzielnego i odpowiedzialnego życia, pokonywania trudności życiowych, nawiązywania i podtrzymywania kontaktów z rodziną i rówieśnikami oraz zdobywania umiejętności społecznych, a także dąży do zaspokojenia u dziecka potrzeb emocjonalnych, bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych i kulturalno-rekreacyjnych.

## FORMY PIECZY ZASTĘPCZEJ

Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w art. 34 ustanawia dwie formy sprawowania pieczy zastępczej – rodzinną oraz instytucjonalną.

Formami rodzinnej pieczy zastępczej jest rodzina zastępcza i rodzinny dom dziecka. Jak stanowi art. 40 ust. 1 uwrpz, rodzinna piecza zastępcza ma za zadanie zapewnienie dziecku całodobowej opieki i wychowania, poczucia godności i wartości osobistej, rozwoju jego uzdolnień i zainteresowań, powinna gwarantować dostęp do świadczeń zdrowotnych, zaspokajając jego potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne i religijne, a także zapewniać ochronę przed arbitralną i bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka oraz umożliwiać mu kontakt z rodzicami i innymi bliskimi osobami. Należy dodać, że pieczy zastępczej nie można postrzegać jako środka służącego zapewnieniu jedynie podstawowych potrzeb bytowych

dziecka, a stawiane jej zadania należy rozumieć w sposób jak najbardziej kompleksowy. Dlatego – jak zauważa Tryniszewska (2012) – rola rodzinnej pieczy zastępczej nie może sprowadzać się do minimum opieki i wychowania w sytuacji sprawowania pieczy nad dzieckiem uzdolnionym, a powinna polegać na zapewnieniu mu kształcenia takiego, jakie mogłoby uzyskać w prawidłowo funkcjonującej rodzinie naturalnej. Rodzina zastępcza jest dla dziecka szansą na zbudowanie pozytywnych relacji i naukę prawidłowych zachowań społecznych. Dla rodziców biologicznych dziecka stanowi ona natomiast wyzwanie, pokazujące, czy w danym im czasie potrafili zrozumieć własne błędy, dobrowolnie poddać się terapii czy leczeniu oraz uświadomić sobie popełnione błędy.

Rodzinę zastępczą lub rodzinny dom dziecka tworzą małżonkowie lub osoby niepozostające w związku małżeńskim, u których umieszczono dziecko w celu sprawowania nad nim pieczy zastępczej. Ustawodawca przewiduje trzy kategorie rodzin zastępczych, którymi są rodzina zastępcza spokrewniona, niezawodowa i zawodowa, w tym pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne. Na rodzinie zastępczej lub prowadzącym rodzinny dom dziecka spoczywa obowiązek, a jednocześnie prawo, wykonywania bieżącej pieczy nad dzieckiem, jego wychowania i reprezentowania, w szczególności w przedmiocie dochodzenia świadczeń przeznaczonych na zaspokajanie jego potrzeb. Pozostałe obowiązki i prawa wynikające z władzy rodzicielskiej należą do rodziców dziecka. Objęcie dziecka jedną z form pieczy zastępczej następuje na okres nie dłuższy niż do osiągnięcia przez nie pełnoletniości. Osoba dorosła może w warunkach określonych w art. 37 ust. 2 ustawy przebywać w dotychczasowej rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej nie dłużej niż do ukończenia 25 r.ż.

Podkreślenia wymaga, że wśród podmiotów sprawujących pieczę zastępczą nad dzieckiem szczególne miejsce powinny zajmować właśnie formy rodzinne, bowiem mają one przewagę nad instytucjonalnymi formami opieki nie tylko z punktu widzenia dobra dziecka, ale również z uwagi na skutki ekonomiczne.

Umieszczenie dziecka w instytucjonalnej pieczy zastępczej następuje w sytuacji, gdy nie ma możliwości umieszczenia go w rodzinnej pieczy zastępczej lub gdy z innych ważnych powodów nie jest to zasadne. Ustawodawca traktuje instytucjonalną pieczę zastępczą jako środek ostateczny, znajdujący zastosowanie wówczas, gdy z różnych przyczyn nie można znaleźć dla dziecka rodzinnej pieczy zastępczej.

Zgodnie z art. 93 pkt 1 uwrpz instytucjonalna piecza zastępcza jest sprawowana w formie placówek opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych. Placówki opiekuńczo-wychowawcze mogą być placówkami typu socjalizacyjnego,

interwencyjnego, specjalistyczno-terapeutycznego lub rodzinnego. W placówkach tych umieszcza się dzieci wymagające szczególnej opieki lub mające trudności w przystosowaniu się do życia w rodzinie.

Zadanie placówki opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego jest wychowywanie dzieci w różnym wieku, w tym także dorastających i usamodzielniających się (art. 102 uwrpz). Ponieważ placówki te są zbliżone do rodzinnego domu dziecka, mają obowiązek współpracować z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i asystentem rodziny, mimo że nie są objęte opieką koordynatora.

Placówki opiekuńczo-wychowawcza typu interwencyjnego mają na celu sprawowanie doraźnej opieki nad dzieckiem w czasie trwania sytuacji kryzysowej. W szczególności są one zobowiązane przyjąć dziecko w przypadkach wymagających natychmiastowego zapewnienia mu opieki, przy czym jego pobyt w tej placówce nie może trwać dłużej niż trzy miesiące. W szczególnie uzasadnionych przypadkach okres ten może jednak zostać przedłużony do zakończenia trwającego postępowania sądowego o powrót dziecka do rodziny, przysposobienie oraz umieszczenie w pieczy zastępczej. Jak stanowi art. 103 pkt 2 uwrpz, przyjęcie do placówki tego typu następuje na mocy orzeczenia sądu, ale także w przypadku doprowadzenia do niej dziecka w trybie art. 12a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Ustawodawca wskazał również jednoznacznie, że do placówki typu interwencyjnego nie może zostać przyjęte dziecko w trakcie samowolnego pobytu poza zakładem poprawczym, schroniskiem dla nieletnich, młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym, aresztem śledczym, zakładem karnym lub podmiotem leczniczym niebędącym przedsiębiorcą lub domem pomocy społecznej, jeżeli pobyt w tych instytucjach został orzeczony w trybie określonym w Ustawie z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Kolejnym rodzajem placówki opiekuńczo-wychowawczej są placówki typu specjalistyczno-terapeutycznego, które sprawują opiekę nad dziećmi o indywidualnych potrzebach, w szczególności z orzeczeniem o niepełnosprawności albo o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności, dziećmi wymagającymi stosowania specjalnych metod wychowawczych i specjalistycznych terapii oraz wymagającymi wyrównania opóźnień rozwojowych i edukacyjnych (art. 104 uwrpz).

W placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego, interwencyjnego lub specjalistyczno-terapeutycznego są umieszczane dzieci powyżej 10 r.ż., wymagające szczególnej opieki lub mające trudności w przystosowaniu się do życia w rodzinie. W tego rodzaju placówkach w tym samym czasie można umieścić łącznie nie więcej niż 14 dzieci, a w placówce opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego – nie więcej niż ośmioro dzieci.

W regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej umieszczane są dzieci wymagające szczególnej opieki, które ze względu na stan zdrowia wymagają stosowania specjalistycznej opieki i rehabilitacji, a nie mogą zostać umieszczone w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej. W placówkach tego rodzaju nie można w tym samym czasie umieścić łącznie więcej niż 30 dzieci.

W interwencyjnym ośrodku preadopcyjnym umieszcza się dzieci, które wymagają specjalistycznej opieki, a w okresie oczekiwania na przysposobienie nie mogą zostać umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej zgodnie z art. 111 ust. 1 uwrpz. W interwencyjnym ośrodku preadopcyjnym w tym samym czasie można umieścić nie więcej niż 20 dzieci, a pobyt dziecka w tym ośrodku nie może trwać dłużej niż do ukończenia przez dziecko pierwszego roku życia.

Placówki opiekuńczo-wychowawcze zapewniają całodobową opiekę i wychowanie dzieciom, których rodzice trwale lub okresowo nie mogą, nie potrafią lub nie chcą stworzyć im właściwych warunków życia i rozwoju. Umieszczenie dziecka w takiej placówce powinno służyć reintegracji rodziny i przywróceniu kompetencji wychowawczych rodzicom. Zadania, które mają spełniać placówki opiekuńczo-wychowawcze, to nie tylko zapewnienie dziecku całodobowej opieki i wychowania, ale także zaspokojenie jego niezbędnych potrzeb, w szczególności emocjonalnych, rozwojowych, zdrowotnych, bytowych, społecznych i religijnych. Ponadto piecza instytucjonalna ma na celu realizowanie przygotowanego we współpracy z asystentem rodziny planu pomocy dziecku, umożliwienie kontaktu dziecka z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej, a także podejmowanie działań mających na celu powrót dziecka do rodziny, zapewnieniu dziecku dostępu do kształcenia dostosowanego odpowiednio do jego wieku i możliwości rozwojowych, objęcie dziecka działaniami terapeutycznymi oraz zapewnieniu możliwości korzystania z przysługujących świadczeń (art. 93 ust. 4 uwrpz).

Współcześnie instytucjonalna piecza zastępcza przechodzi poważne przeobrażenia i coraz częściej zapewnia dzieciom warunki maksymalnie zbliżone do domowych. Należy jednak pamiętać, że placówka nie stanie się nigdy ich naturalnym domem, a będzie jedynie jego zastępczą formą. Nawet najlepiej zorganizowana placówka nie zmieni niekorzystnego, zbiorowego charakteru opieki i wychowania występującego w instytucjonalnej pieczy zastępczej.

## PODSUMOWANIE

Celem niniejszego artykułu było ukazanie potrzeby wsparcia rodziny niewydolnej wychowawczo czy dysfunkcyjnej oraz zaprezentowanie rozwiązań wynikających

z ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej mających na celu pomoc dziecku i rodzinie. Artykuł miał także na celu wskazanie, że współcześnie piecza zastępcza za zadania priorytetowe musi stawiać sobie przede wszystkim skuteczność wsparcia dzieci i młodzieży oraz że wszelkie działania realizowane przez ustawodawcę na rzecz dzieci powinny służyć budowie funkcjonalnego systemu opieki nad dzieckiem i rodziną. Głównym zadaniem tego systemu powinno być przeciwdziałanie konieczności umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej. W sytuacji jednak, gdy do takiej konieczności dojdzie, system powinien wspierać oddziaływania na rzecz pracy z rodziną biologiczną i powrotem dziecka do domu rodzinnego. Ponadto piecza zastępcza w swoich działaniach powinna wspierać procesy prawidłowego usamodzielniania dzieci i młodzieży, aktywizowania ich oraz rozwijania ich pasji i zainteresowań, aby byli zdolni do samodzielnej egzystencji poza systemem pomocy społecznej oraz potrafili założyć własną rodzinę, która będzie wolna od zjawiska dysfunkcyjności, z którym oni mieli styczność. Dokonując nowelizacji prawa, ustawodawca musi zatem starać się ulepszyć, zmienić i dopasować do współczesnych problemów pieczę zastępczą w Polsce. Można to osiągnąć m.in. poprzez otwarcie społeczeństwa na problemy dotyczące podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina, przez tworzenie nowych rodzin zastępczych, a także respektowanie prawa rodziców do wychowywania swoich dzieci, pamiętając jednak przede wszystkim o dobru dziecka i jego prawidłowym rozwoju emocjonalnym.

E-mail autorki: [kasiaclio@onet.pl](mailto:kasiaclio@onet.pl).

## BIBLIOGRAFIA

- Andrzejewski, M. (1999). Pomocnicza rola państwa w świetle konwencji o prawach dziecka. W: Z. W. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Balcarek, M. (1986). *Prawa dziecka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borysiak, W. (2016). Komentarz do art. 18 Konstytucji RP. W: M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*. Warszawa: 2016 C.H. Beck.
- Ciepła, H., Ignaczewski, J., Skibińska-Adamowicz, J. (2012). *Komentarz do spraw rodzinnych*. Warszawa: LexisNexis.
- Cudak, H. (2011). Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze. *Pedagogika Rodziny*, 1/2, 7–14.
- Dobrzycka, E., Kozdrowicz, K. (1997). Dom Dziecka. W: W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*. Warszawa: Fundacja Innowacja.

- Gromek, K. (2018). *Komentarz do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*. Warszawa: Legalis.
- Hanyga-Janczak, P. (2005). Dom dziecka jako placówka opiekuńczo-wychowawcza. W: B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Ignatowicz, I., Nazar, M. (2016). *Prawo rodzinne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Jarosz, M. (1979). *Problemy dezorganizacji rodziny. Determinanty i społeczne skutki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaroszewska-Choraś, D., Kilińska-Pękacz, A., Wedeł-Domaradzka, A. (red.). (2017). *Rodzina i prawo*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Kołodziejcki, S. (1965). Dobro wspólnych małoletnich dzieci jako przesłanka odmowy orzeczenia rozwodu. *Palestra*, 9.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 78 poz. 483 ze zm.).
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r., (t.j. Dz.U. z 1991 r., Nr 120 poz. 526 ze zm.).
- Kotlarska-Michalska, A. (1997). Główne cechy rodzin dysfunkcyjnych i możliwości zintegrowania pomocy środowiskowo-instytucjonalnej. Zintegrowane działania oświaty i pomocy społecznej na rzecz polityki społecznej. *Biuletyn Informacyjny Służb Socjalnych*, 1(4).
- Kotlarska-Michalska, A. (2011). Dysfunkcje rodziny jako efekt przemian makrostrukturalnych. W: D. Trawkowska (red.), *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Kozak, S. (2010). *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*. Warszawa: Difin.
- Królak, B., Rączka, M. (2017). *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck.
- Maślacka, L. (red.). (1991). *Rodziny dysfunkcyjne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mączyński, A. (2012). Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego. W: P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red. nauk.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla (s. 757–778)*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Piasecki, K. (red.). (2002). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Piotrowska, K. (2017). Dobro dziecka w orzecznictwie sędziego rodzinnego. *IUSTITIA*, 1(27).

- Postanowienie SN z dnia 11 lutego 1997 r., sygn. II CKN 90/96. Legalis nr 333272.
- Postanowienie SN z dnia 7 czerwca 1967 r., sygn. III CR 84/67, OSCP 1968, nr 2, poz. 21.
- Radwański, Z. (1981). Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym. *Studia Cywilistyczne*, XXXI, 19.
- Regulska, A. (2011). Placówka opiekuńczo-wychowawcza. W: J. Kułaczkowski (red.), *Leksykon pedagogiki rodziny*. Warszawa – Rzeszów: Bonus Liber – Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej.
- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie: studium psychologiczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Safjan, M. (1980). Podstawowe kierunki rozwoju opieki nad dzieckiem w rodzinach zastępczych. *Państwo i Prawo*, z. 1, 82–93.
- Sakowicz, T. (2006). *Dysfunkcjonalność rodziny a resocjalizacja (wybrane teksty z socjologii rodziny i resocjalizacji)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Smyczyński, T. (2016). *Prawo rodzinne i opiekuńcze*. Warszawa: C.H. Beck.
- Stojanowska, W. (1979). *Rozwód a dobro dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Szczepański, J. (1970). *Elementarne pojęcie socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1970.
- Tryniszewska, K. (2012). *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*. Warszawa: LexisNexis Polska.
- Uchwała SN z dnia 14.11.2014 r., III CZP 65/14. Legalis.
- Uchwała SN z dnia 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976, nr 9, poz. 184.
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2009 r., Nr 175, poz. 1362 ze zm.).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy. (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 950 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej. (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2217 ze zm.).
- Wyrok SA w Białymstoku z dnia 28 października 2010 r., sygn. Aca 458/10. LEX nr 784436.
- Zaborowski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Zieliński, M., Ziemiński, Z. (1989). *Uzasadnienie twierdzeń, ocen i norm w prawoznawstwie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żardecka-Nowak, M. (2010). Czy we współczesnej liberalnej demokracji jest miejsce dla wartości rodzinnych? W: M. Malikowski, S. Gałkowski (red.), *Zagrożenia dla rodziny. Europa i Polska*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

## FAMILY DYSFUNCTIONS AND FOSTER CARE

*In the article, the issues concerning child welfare, family dysfunctions and foster care in Polish legal system are discussed. The thesis characterizes the importance of the family, its functions and the role in the life of each child. The problem of family dysfunctions, improper attitudes and parental behaviours is disclosed. Moreover, the foster care institution is presented as a form of family support applied in the absence of due parental care and violation of the child welfare principle.*

### KEYWORDS

CHILD WELFARE, FAMILY, FAMILY DYSFUNCTIONS, FOSTER CARE

### Cytowanie:

Bieniek, K. (2019). Dysfunkcje rodziny a piecza zastępcza. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(4), 107–122.



Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO  
SPRAWIEDLIWOŚCI  
[www.ms.gov.pl](http://www.ms.gov.pl)



FUNDUSZ  
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości